

Kirevaid pildikesi vanast hallist ajast, kui loomad kõnelesid veel inimkeeli

Loomamuinasjutud. (Eesti muinasjutud II. Monumenta Estoniae antiquae V.) Koostanud ja toimetanud Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2020. 846 lk.

„Monumenta Estoniae antiquae” on teadupoolest eesti rahvaluule akadeemiliste väljaannete koondseeria, idee autoriks ja esimeseks elluvijaks rahvaluule suurkogu ja teadusliku publitseerimise algataja Jakob Hurt (1839–1907). Tema alustatud tööd jätkab visalt Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA), kelle põli pole Eesti teaduse kasina rahastatuse tõttu just kerge. Sestap on iga järjekordse alasarja köite ilmumine pidulik suursündmus meie humanitaarias.

Muinasjutuantoloogia koostamisse on peale põhitegijate ERA-st ja Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnast panustanud eri moel mitmed teised folkloristid ning arvukad kaastöölised, sealhulgas Tallinna Ülikooli emeriitprofessor, muinasjutu-uurija Pille Kippar, kes on koostanud ka eesti loomamuinasjuttude tüpologia¹ ning mitu laiale lugejaskonnale mõeldud (looma)muinasjuttude kogumikku; käsikirja on retsenseerinud Eesti folkloristika *grand old lady* Mall Hiemäe jne. Taustajõudude pikk nimekiri osutab üsna üheselt, et akadeemilised

¹ Vt P. Kippar, Estnische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis. (FF Communications 237.) Tlk Medea Jerser. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1986. Selles leidub 334 jututüüpi, loomajuttude kõrval on kaasatud piiriladele jäävaid narratiive.

väljaanded sünnivad meeskonnatööna ning et see töö on aja- ja ressursimahukas.

Väljaande saatesõnast saab teada, et ERA-sse on kogutud üle 3000 käsikirjalise loomamuinasjutu. Raamatusse on neist valitud 400, lisatud on sisukad tüübikommentaariid. Eesti loomamuinasjuttude tüpologia lähtub rahvusvahelisest muinasjuttude tüübikataloogist ATU, mis koondab eri rahvaste muinasjutte. 1910. aastal valminud Antti Aarne koostatud saksakeelset tüübikataloogi (A) täiendas 1928. ja 1961. aastal Stith Thompson (AT), mida omakorda täiendas ja parandas 2004. aastal ilmunud uues kataloogis Hans-Jörg Uther (ATU). Kõnesolev loomamuinasjuttude antoloogia sisaldab ATU klassifikatsiooni järgi 238 jututüüpi, 52 aga on Eesti omatüübina (Ee) registreeritud muinasjutusüžeed. Käesolevas kogumikus on Kippari tüübiregistriga võrreldes välja jäetud žanriliselt hägusad ning mõnda teise rahvajutuliiki (nt pajatus, muistend) paigutuvad süžeed, ühe jutuvariandi põhjal loodud ainult Eestis tuntud muinasjutud, millel puudub rahvusvaheline traditsioon, ning trükiversioonile toetuvad jututüübid, millel puuduvad arhiivitekstid. Antoloogiat ilmestavad ERA-st pärit fotod ning muinasjuttude käsikirjanäidised, samuti on väljaanne varustatud allikaloendite, registreite ning ingliskeelse kokkuvõttega.

Muinasjutud on antoloogiasse valitud põhimõttel, et tekst oleks võimalikult tüüpiline ning esindatud oleks Eesti erinevad piirkonnad, samuti värvikad jutustajad ja/või muinasjuttude üleskirjutajad, kelle hulgast leiab põnevaid nimesid. Kultuuriolulist huvi võiks pakkuda näiteks Ivo Linna (kes ju ka soovis eesti filoloogiks õppida ning kelle talletatud rahvaluulet võib ERA-st leida) isa, õigeusu vaimuliku Timofei (Timotheus) Linna (1912–2011) kauni käekirjaga (vt fotot lk 231) üles kirjutatud seto muinasjutud kohalikelt naiselt (lk 231–232).

Koguja Stepan Dimitrijevi on setokeelse muinasjutu „Must härg” (lk 389–392) pannud kirja kirillitsas ja sel viisil on see ka raamatus trükitud, pakkudes ainulaadset lugemisnaudingut (eriti kui seto keelest arusaamine pole lugejale kuigi keeruline). Kirillitsa kasutamine setokeelsete tekstide üleskirjutamisel annab tunnistust sellestki, et ladina tähtede kasutamine kirjas ei olnud XIX sajandi lõpus Setomaal veel levinud. Lk 285 on kirillitsas trükitud ka munk Arkadi kirja pandud muinasjutt „Tark emis”. Mõlemad muinasjutud on lopsakas ja kujundirikas seto keeles. Proovisin tekste valju häälega lugeda – saab õige seto häälduse kenasti kätte küll. On ju võro ja seto kirjakeele üks probleeme, kuidas seda kirja panna võimalikult väheste diakriitiliste märkidega, aga nii, et säiliks häälduse nüansid, eriti tähendust eristavad, mis on olulised nende jaoks, kes keelt korralikult ei valda.

Lugejate tarvis, kes ei pruugi murde- või piirkondlikke keeli ladusalt mõista, on muist muinasjuttudest, peamiselt võro, seto, leivu omad, ühiskeelde ümber pandud. Tuleb tunnistada, et seda on tehtud paiguti päris nauditavalt. Rahvasuust kirja pandud tekstide ühiskeelde tõlkimine pole kerge ülesanne – lihtsam lahendus on teksti sisu lühidalt kokku võtting nn reaalune tõlge. On igati tänuväärne, et antoloogia tõlked annavad edasi jutustajate isikupära ning keelelisi nüansse. Lugemise hõlbustamise ning tekstist arusaamise huvides on joone all antud keerulisemate või vähetuntud murdesõnade seletused.

Loomamuinasjutud pole kuigi pikad, neile on tunnuslik kas suhteliselt napp dialoog või mõne lühikese episoodi värvikas kirjeldus: kas jagavad vares ja harakas omavahel saaki või võtavad jänes ja kirp mõõtu, kumb on kiirem. Üsna sageli lõpevad sellised lookesed mõne jutustaja lisatud õpetliku lausega, mis peaks inimest kas otsesõnu või kaude manitsema

paremaks saama: mitte pidama ennast ülemaks ega tegema kaaslastele ülekohtu. Või mitte unustama hädas antud lubadusi, nagu muinasjutus „Siili kättemaks”, kus selle kirjapanija Abram Holter on lisanud: „Õpetus. Mõnel inimesel on ka see paha viis, kui temal häda on, siis palub teist appi ja töötab temale palju maksta, kui ta aga sest hädast pääseks. Aga kui tema sest pääsnud on, siis ei tule temal seda enam meeldegi, mis ta teisele on töötanud. Ta ei mõtle ka mitte seepeäle, kui tal jälle midagi häda juhtub, kes temale siis veel võib appi tulla.” (Lk 187)

Üsna paljud lood on saanud seletusmuistendi mõõtme: seletatakse, miks ilmaasjad on sellised, nagu nad parasjagu on, või miks ühe või teise looma iseloom või välimus on nimelt niisugune – kust või mis sündmuse tagajärjel ta selle on saanud. Näiteks muinasjutus „Ämblik ja karjused” läheb ämblik vanajumalale kaebama, et karjused poetavad karjas olles liiga palju leivaraasukesti maha, raiskavad leiba. Vanajumal aga otsustab, et saagu ämblikule asjatu pealekaebamise eest päts selga – karjalastel pole ju leivalauda, mille pealt kombekalt süüa (lk 608).

Kas kõik muinasjutud lõpevad loom- (pea)tegelaste jaoks õnnelikult? Pigem ei – nii mõnigi rebane või hunt lõpetab mütsi või kraena ning mõndagi karu, kes kaeras käib, tabab karistuseks küti kuul. Kas kütitud karu villast kootud sokkidel-kinnastel ka mingi imevõime on, seda muinasjuttu-vestja ei räägi.

Loomamuinasjutud on arvatud rahvajuttude vanimasse kihistusse ning on imemuinasjuttude kõrval ühed tuntumad muinasjutud. Kuigi loomamuinasjuttude tegelased tegutsevad väljamõeldud maailmas, peegeldavad nad moel või teisel inimeste maailma, nende omavahelisi suhteid ja väärtushinnanguid. Sestap meenutavad mõnedki loomamuinasjutud rohkem või vähem valme – paljud neist on juuripidi

seotud loomaeepose või -valmiga. Vanimaks loomaeeposeks peetakse „Konnade ja hiirte võitlust”, milles parodeeritakse Homerose eepost „Ilias”. Aegade jooksul on Euroopa jututraditsiooni mõjutanud ehk enim Aisopose valmid, mis eestikeelse lugejani jõudsid XVIII sajandi lõpus ja kandusid ajapikku edasi ka suulisse jututraditsiooni. Rahvapärinus on paindlik ning kohanduv ja võõramaiste loomade asemel hakkasid neis lugudes tegutsema siinsetele inimestele tuttavad neljajalgset tegelased. Näiteks muinasjutus „Hundi-arst” palub hunt inimest endale appi, sest tal on kas pind käpas või on mõnel tema kutsikal kont kurgus. Tänuhik hunt toob järgmisel hommikul abistaja ukse taha lamba. Loom ja teda aidanud inimene on rahvusvaheliselt üsna levinud muinasjututüüp, hundi asemel tegelaseks lõvi või madu.

Muinasjuttude loomtegelased on tüüp-kujud kindlate omadustega, mille on neile omistanud inimesed: jänes on arg, rebane kaval, hunt rumal, karu kohmakas ja mitte eriti taibukas, koer truu, kass aga salalik pikanäpumees, kes paneb pihta igalt poolt, kust vähegi saab. Naiivne oleks neid iseloomuomadusi päris loomadele üle kanda, kuigi praeguses loodusest võõrandunud inimeste maailmas tuleb seda ette tihe- mini, kui me ehk sooviksime. Aga üks ole inimeseloomadki loomult arad nagu jänesed, tugevad nagu härjad, kavalad nagu rebased, maiad nagu karud, tujukad nagu okkalised siilid ja salapeni kombel valmis n-ö säärest hammustama, kui selleks võimalus tekib.

Loomtegelased tegutsevad muinasjuttudes paarides, üksteiselt mõõtu võttes. Populaarsemad „koostööpartnerid” näikse olevat hunt ja rebane, koer ja kass, vares ja harakas. Seegi on rahvapärimusele, seal-

hulgas muinasjuttudele üsna tüüpiline, et n-ö laval tegutseb mitte rohkem kui kaks tegelast korraga.

Eesti rahvajuttudest olid loomamuinasjutud esimesed, mis jõudsid rahvusvahelise lugeja ette. Estofiil Johann Heinrich Rosenplänter avaldas eestikeelseid rahvajutte XIX sajandi alguses ilmunud keeleteaduslikus ajakirjas Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, kust need omakorda „noppis üles” Jacob Grimm, avaldades eestlastelt kirja pandud muinasjutud 1834. aastal ilmunud rebasejuttude kogumikus „Reinhart Fuchs”. Goethe ja Hoffmanni rebasejutud olid inspiratsiooniks ja eeskujuks Kreutzwaldile, kes alustas 1848. aastal „Ma-rahwa Kassulises Kalendris” rebasejuttude avaldamist. Tema eestikeelsele lugejale mugandatud muinasjutud pole aegade kulgedes oma toonast suhtelist populaarsust kaotanud. Arvatavasti on suur osa meist lapsepõlves Reinuvader Rebase lugusid lugenud ning kui midagi muud pole meelde jäänud, siis kindlasti lugu kohtlasepoolsest ja naiivsiirast hundist, kelle triksterist rebane meelitab jääaugust sabaga kala püüdma, et siis õnnetule loomale talumehed kallale ässitada.

Loomamuinasjutud, kus ka õpetlik iva peidus, on läbi aegade olnud populaarsed tekstid koolilugemikes, seda siis rohkem või vähem mugandatult-kohandatult. Praeguses tõejärgses ja paiguti ülepingutatud korrektsuse käes siplevas maailmas pakub loomamuinasjuttude antoloogia oma mõnusalt karekoredate rahvapäraste tekstidega värskendavat vaheldust iga rahvajutuhuvilise lugemislauale, teose ajatust väärtusest kõnelemata.

MARJU KÕIVUPUU